कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

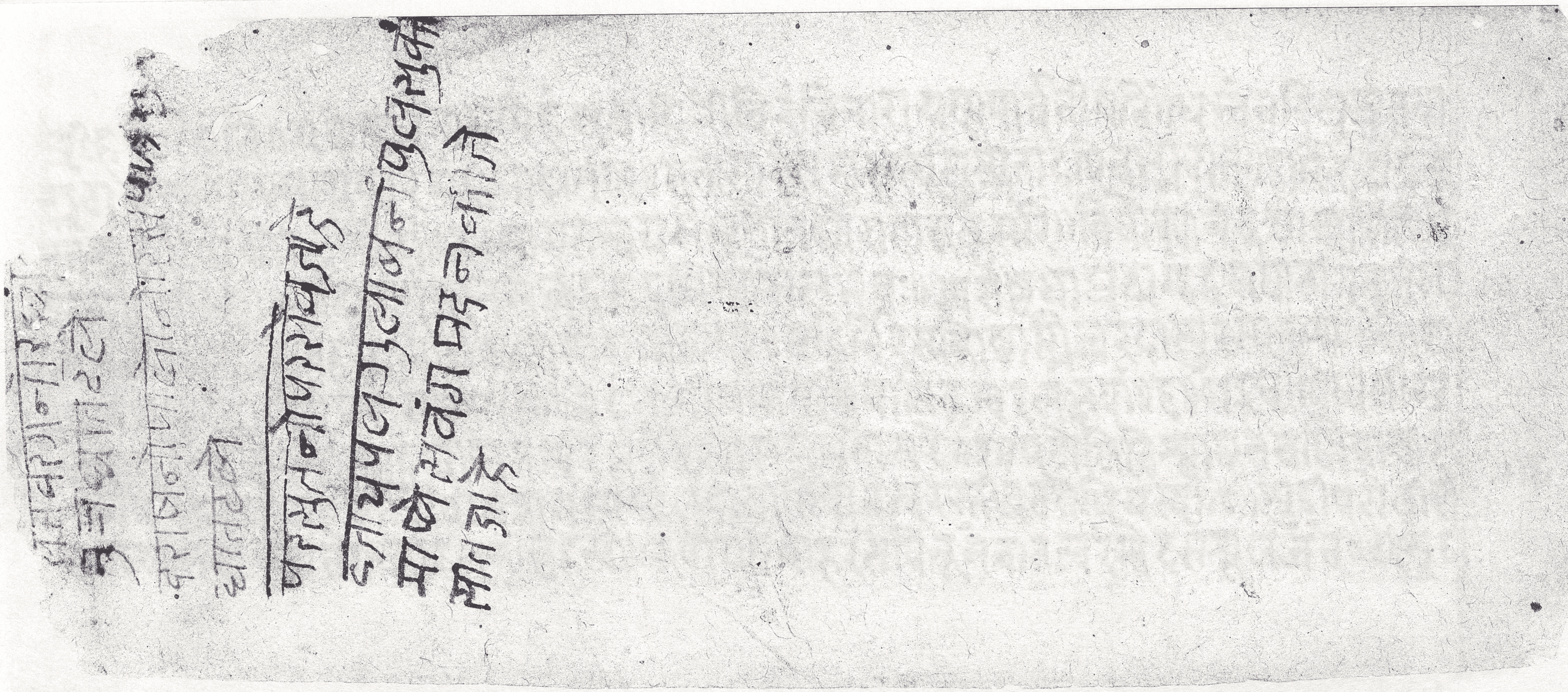

Checked 2012

Accession No:- ~~6649~~. M1191

Title:- योगदिपिका.

Author:- बाजवैद्य रणा (राणक केसरी)

Date:- संवत्. 1736.

Subject - ?

पेज :- 24

①

श्रीहरिर्जयति ॥ गणेशमूरं तामपि हंसवाहिनीं विरंचिनारायणपार्वतीपतिं ॥ धन्वंतरिं सुश्रुतवा
ग्भटादीन्प्रणम्यसम्यक्करमंभमोदात् ॥१॥ ततः सारं समुद्धृत्य सुश्रुतादपि वाग्भटात् ॥ हारितादग्निवे
शात्कुर्वे योगदीपिकां ॥२॥ नागराह्वयसंभूतौ वैद्यौ राणककेसरी ॥ विलोक्यानेकशास्त्राणि विदि
सामो हि संभृतं ॥३॥ देहतापमानसंक्लेदरुद्धनिश्वाससंभवः ॥ ज्वरोष्टधा द्वयगृह्दसंघातागंतुजसंभू
तः ॥४॥ मिथ्याहारविहाराभ्यां दोषाह्यामाशयाश्रयाः ॥ बहिर्निरस्य कोष्ठाग्निं ज्वरदाः स्युः रसानुगाः ॥५॥ य
त्रास्यमधुरं क्षोपोजंभणं रोमहर्षणं ॥ वेदनाशीर्षपार्श्वेषु वातिकज्वरलक्षणं ॥६॥ गडूचीपिप्पलीमू
लनागरैः पाचनं स्मृतं ॥ दद्याद्वातज्वरे पूर्णलिंगे सप्तमवासरे ॥७॥ पटोलविश्वामृतैर्वह्नियासादु ॥१॥
गदेरंडकषायएषां ॥ पीयमानस्य खलु प्रयाति वातज्वरस्तीव्रतरोपि यस्य ॥८॥ मुस्तापटोलशी
पास निंबाकिरातैः रास्नारजनीश्च हत्यौ ॥ कषायएषा हरते पिवन्नवातज्वरं स्वेदसशूलजं च ॥९॥ मु

स्तरास्नागददेवदारुः शृंगीसभार्गीबृहतीरजन्यो ॥ छिन्नांबुदाधान्यकषायएषां वातज्वरं हंति न संश
यो ३ ॥१०॥ रास्नागडूचीसठिवृद्धदारुहरीतकीनागिरेंडबीजं ॥ एरंडमुज्जाहहतीसमेतैः क्वाथः पिबे
द्वातज्वरापहं च ॥११॥ ॥ इति वातज्वरप्रतीकारः ॥ ॥ यत्रास्य कटुकं शोषो तीव्रतापो विरेचनं ॥ प्र
लापोष्ठ ईर्नेष्ठेद्दि पित्तकज्वरलक्षणं ॥१॥ कटफलेंद्रयवांबष्टातिक्तामुस्तैः सितजलैः ॥ पाचनं दश
मेह्नि स्यात्तीव्रे पित्तज्वरे नृणां ॥२॥ भूनिंबपर्पटकतिंबपटोलछिन्नातोयांबुदोशीरप्रियंगुरक्तं च ॥
निषग्जनी चीकटकौलयोषापित्तज्वरं हंति कृतः कषायः ॥३॥ आरग्वधोनिंबफलत्रिकं च तिक्ताकु
वैद्यपिकवासवकं च ॥ द्राक्षांबुदाछिन्नरुहासमेतक्वाथं पिवेत्पित्तज्वरघ्नमेव ॥४॥ द्राक्षाभयापिचुमंद
मुस्तात्रायंतीकापर्पटतिक्तकं च ॥ तितोपलाषांबुकषाय एषां पित्तज्वरं हंति प्रलापयुक्तं ॥५॥ उशीररो
ध्रंपिचुमंदतिक्ताहरीतकीधान्यपटोलशृं ॥६॥ पथ्याबदरीनामसम

६॥ ॥इतिपीत्तज्वरप्रतीकारः॥ ॥स्वासकासामुखेजाड्यं माधुर्यं वह्निनिद्रता। प्रस्वेदः कृष्मादास्य श्लेष्मि
कज्वरलक्षणं॥१॥ दुरालभावासककणशुंठिकासहुग्रपटोलसुरदारुसिंही॥ कृतक्वाथोपिकषायएषां 2
कफज्वरं हंति वै सकासयुक्तं॥२॥ निर्गुडिसुंठीब्राह्मीछिनाजिन्हगी दुरालभावासककंटिगणीच॥ सासोमवल्ली
दुप्रियासमेतैः क्वाथं निहन्यात्कफजज्वरंच॥३॥ गौरीविशाला दशमूलनागरमहौषधं पुष्करनागरंच।
कषायमुक्ताविनिहंति शीघ्रं कफज्वरंश्वासकासप्रयुक्तं॥४॥ चूडप्रियावासकसोमवल्लीकचूरशुंठी
पिचुमंदमुस्ता॥ रास्नापटोलं सुरदारुयोषं कषायएषां कफरुग्विनाशं॥५॥ आर्द्रकंमातुलिंगाम्बुसै
धवेन समायुतं॥ श्लेष्मरोगविनाशाय गदुःखकारयेद्भिषक्॥६॥ ॥इतिश्लेष्मज्वरप्रतीकारः॥ ॥
स्तैमित्यपर्वणांभेदोनिद्रागौरवमेवच॥ शिरोग्रहप्रतिश्यायकासश्वासप्रवर्तनं॥१॥ संतापोमध्यवे 2
गश्च श्लेष्मवातज्वराकृतिः। दशमूलादिकक्वाथोहतव्यस्तस्यनिश्चितं॥२॥ गुमछपर्णिमुनितैलपर्णिकांपाडु

पुष्पिबृहतीद्वयंहृषा॥ वृश्छिताहिसाहितोपि कषायोहंतीलुडुकफवातजेज्वरे॥३॥ व्याघ्रीसवासामृतु
पाडुपुष्पिकाब्राह्मीबृहन्नातिलपर्णिनीबला॥ सक्वाथएषांपरिपाच्यपीतस्तान्निहवातंकफसून्यता
ज्वरे॥४॥ व्याघ्रीबृहन्माहिंसपाडुपुष्पिकासिंहीवृषाखवादारपत्रिकातथा॥ कषायएषांविहितःसुखे
कफज्वरंहंतिसवातयुक्तं॥५॥ प्रसारिणीक्वाथफलासमीकःसालांबुदेश्रीफलहृद्दपचः॥ सपांडुपुष्पि
क्वाथितंनिहंतीचिरज्वरंवातकफोद्भवंच॥६॥ इतिश्लेष्मवातज्वरप्रतीकारः॥ तृष्णामूर्छाभ्रमोदाहस्व
प्रनाशःशिरोरुजः॥ कंठास्यशोषवमथुरोमहर्षोरुचिविस्मृमः॥१॥ पर्वभेदस्यजृंभाचवातपित्तज्वरा
कृतिः॥ भूनिंबधान्यदुःक्वाथोवातपित्तज्वरापहः॥२॥ भूमिंबधान्यकंमुस्तापटोलंत्रविश्वभेषजं॥ पच
मद्यकमित्येतद्वातपित्तज्वरापहं॥३॥ इतिवातपित्तज्वरः॥ यत्रतीक्ष्णास्यतातंद्रामोहःकासोरुचिस्तथा
मुहुर्दाघोमुहुःशीतंश्लेष्मपित्तज्वराकृतिः॥१॥ नागरपर्पटंमुस्तागडूचीशाछिंरीगणी॥ कफपित्तज्वरं

(3)

३

हंति क्वाथोयं पिप्पलियुतः ॥२॥ भूनिंब चंदनं शुंठी पटोली धान्यगोस्तनी ॥ कफपित्तज्वरं हंति क्वाथो
दारामंठहंते ॥३॥ इति श्लेष्मपित्तज्वरः ॥ क्षणे दाहः क्षणे शीतमस्थिसंधी शिरोरुजे ॥ सस्रावे कलुषे र
निर्भुग्ने चापि लोचने ॥ ॥ सस्वनौ मारुतौ कर्णौ कंठः शूकैरिवावृत ॥ तंद्रा मोहः प्रलापश्च कासः श्वासो
रुचिर्भ्रमः ॥१॥ जिह्वादग्धा खरस्पर्शा चिपामार स्रागकोष्टता ॥ विलापो वेपथुः श्वासो सन्निपातज्वराकृति
॥२॥ सठीसुविश्वामयशृंगियासो गडुचीपाठाकटुकीकिरातं ॥ भार्गी बृहत्यौ च सममांसकानां स्यात्स
न्निपातं विनिहंति शीघ्रं ॥४॥ भूनिंबधारारुवृता विषा च सत्रायमाणा हिनिरोगगंधा ॥ वसेतदूती
सुरदारुशृंगीनागरेंद्रबीजानिफलत्रिकं च ॥५॥ दुरालभा वासककुटफलानां क्वाथं विदध्याज्ज्वर
सन्निपाते ॥ हिनस्ति तंद्राश्वसनं शिरोर्तिं प्रस्वेदकासं रुविश्हमनता चोहं ॥ तिक्तेंद्रकुला दशमूलमिश्र ॥ः
क्वाथो हितस्यात्सततं त्रिदोषे ॥ द्रोवमूलं चशाठि शुंठि नागर रास्नापटोलं च किरातकं त्वचा ॥७॥ निहं

तिमाद्यं कणचीत तं च शाख्याद्दिषड्विंशति नामधेयं ॥ सनागरं दारुसधान्यकं च समुस्तभूनिंबकलिंग
कं च ॥१२॥ शृंगीसतिक्तागदवासकानां क्वाथं निहन्यात्ज्वरसन्निपाते ॥ कटुरासिंहीशठिदारुशृंगी भू
निंबवासाजटिलाहरिद्रा ॥१३॥ रास्नापटोलं सविशालनागं कषाय एषां हरते त्रिदोषं ॥ वासागडूचीसु
रदारुरास्नानागरपटोलीशाठिशुंठिका च ॥१४॥ सहाचरं यासकिरातकं च क्वाथो निहन्यात्ज्वरसन्निपाते ॥
भार्गीविशालाशठिशुंठिपाठावासाकिरातं कटुकीपटोली ॥१५॥ भुजंगसरास्नाबृहजः कषायस्त्रिदोषजे हंति
ज्वरं वरं च ॥ त्रायंतीक्वाथवासकयासमेतं शुद्धा हरिद्रा छिन्नहारं च ॥१६॥ गडूचीनिंबोसुरदारुकं च क्वाथो हितः
स्याज्ज्वरसन्निपाते सिंही सहेतु नागरं शुंठिका च शृंगीकषायस्तु त्रिदोषहारि ॥१७॥ गडूचिरास्नाशठिदारुशृं
गीनागरेंद्रबीजानि सहाचरं च ॥ त्रायंतिशुंठीरजनीभुजंगस्याद्दिनिःस्रते हंति त्रिदोषकं च ॥१८॥ शृंगीसरास्ना
जटिलासहहरिद्रावासापटोलीशठिदारुदार्वी ॥१९॥ धान्यामयाधान्यशतावरी च कषाय एषां हरते त्रिदोषं ॥

गुडागडूचीशठि शिग्रुकुष्ठं किराततरास्नागजकृष्णशुंठी॥ दुरालभाकुलत्थकषायएषां वृद्धज्वरं हंति सदा सयु
क्त॥ तिक्ताबुदारुशिवकृष्णकाशेहरीकृतकीभिः क्वथितः कषायः॥ श्लेष्मसवामे कफवातयुक्ते ज्वरे हितो दीप
नपाचनश्च॥५१॥ करंजशिग्रुः पिचुमंदपत्रो शाखोटरुषो मुनिगूलपर्णैः॥ वासागडूचीशतपर्णकंचरको
द्भवेक्वाथज्वरंनिहन्यात्॥५२॥ किरातकुष्ठीवासकछिन्नरोहारुदशिया स्वघदेवदारु॥ कषायमेषांवि
हितं सुखेन रक्तोद्भवे हंति ज्वरं परं च॥५३॥ त्रायंतिरुषोष्टहती हरिजाधारामयावीरणुक्ततः कषायः॥ दौ
डुणमिश्रं हरते सनून्नरक्तोद्भवशूलयुतं ज्वरे च॥५४॥ एकएवहि क्वाकाथो हति रक्तं सवेदनं॥ त्रि
पुनस्त्रिवृत्तिसंयुक्तः कुशीगोरीसपीतकैः॥५५॥ शठीपटोलीन्दुनिशायगंधावासाकिराततेदूरा
मूलधारा॥ सहाचरं नागरदेवरीशाशृंगीरास्नेंद्रबीजसुरदारुचीर्णं॥५६॥ दुरालभाधान्यकशुंठिपा
ठासोमवल्कसहरीतकी च॥ त्रायंतीतीक्ष्णगंदवारणीच कषायएषां हरते त्रिदोषं॥५७॥ श्वास

नियाते प्रबले च कासश्वासे च शूलभ्रमखेदभेदे॥ छिन्नत्रितंगारुछिजायुता चशाख्यादिषड्विंशतिनामधेयं
ऽशुभ्रमज्वास्वाससकासशूले वातादिके रोगिणि शीतयुक्ते॥ चिरज्वरे दुष्टमलज्वरे च शाख्याहिकूनं स
तेतहितोयं॥ रास्नागडूचीपाठाहीदारुसूठीशतावरीनागसेवाकसकं च॥ शोभायतिक्तारजनीकिरातंमेय
ऽकुष्टदृहताहहस्ये॥ त्रायंतीमुस्ताचकुलिंगनिंबोदेशोवमूलंकुटजः समासे॥ कषायमेषांहि पिबेस्तरो
गसांसान्निपातप्रबलं निहंति॥ स्वेदं च भेदभ्रमदाहयुक्तं सर्वास्थिवातान्विनिहंति शीघ्रं॥ तुनीप्रहुनीज्व
रगुल्मशूलेमेम्याहनुस्तानेगलग्रहे च॥ ॥इतिसन्निपातज्वरप्रतीकारः॥ ॥अतिसारमतो वक्ष्ये प्रा
णीनां दुःखदायकं॥ विलोक्यानेकशास्त्राणि पंडितावादितेस्फुटं॥१॥ विरुद्धान्नगुरुस्निग्धंरूक्षोष्णासद्री
नादिभिः॥ अतिसारोज्वरोहिक्कानाग्निस्तदंगतेहता॥२॥ कृमिनःश्वासिनोवापि दूरतः परिवर्जयेत्
हत्वाग्निं दूषयंता दोषात्यतीसारं प्रकुर्वते॥३॥ एकैकशः समस्तैश्च दोषशोकाद्भयादपि॥ षड्विधः स्मृत

ग्राह्यः तस्य लक्षणमुच्यते ॥ शूलरोपेण निःसरेत् सफेनमल्पमल्पं मुहुर्मुहुः ॥ सशब्दं तेन सरुक्षं एवं मारुतेनातिसार्यते ॥
पीतासीतं हारितं लोहितं वा तृष्णामूर्च्छापाकदाहज्वरार्तिः ॥ शुक्लं सान्द्रं विसृष्टं स्निग्धं मलं तु पिच्छिलं शीतं हृष्टरोमा
मनस्य ॥ घोरा हि स्नेहमांसाम्बुषड्सर्वरूपिणां ॥ कृच्छ्रसाध्यमतीसारं विद्याद्दोषत्रयोद्भवं ॥ जम्बुनैकुण
पंगधं श्रुतिगधं नवा पच्छलंजलसमस्तं पक्वं जम्बूनिंमच ॥ घृतमधुपयसा तैलसेवा लयुक्तं सघनं द
धिस्वर्णं विवर्जयेत् ह्यतिसारं ॥ शोषशूलपिपासार्त्तं क्षीणं ज्वरनिपीडितं ॥ विशेषेण नरं वृद्धं ह्यतिसारि
णं त्यजेत् ॥ ज्वरशोषारिशोथं च मूर्च्छाच्छर्दिसंयुतं ॥ हिक्काश्वासायसंयुक्तमतिसारं भिषक् त्यजेत् ॥ स
वस्य कस्याति विषः समुस्ताः सदेवदारुः सहरीतकी च ॥ सुखीयदेयं परितः कषायः सामेविकारे पवना
तिसारे ॥ कलिंगपाठातिविषा वृधारा हिवेरजं बूलवकं नूतस सही सासा तिविषा वृदावारुषायः एषां मधु ॥५॥
ना विमिश्री ज्वरातिसारं हरते प्रयुक्तं ॥ गडूची धान्यकमुस्ताजंबुत्वग्बिल्ववालुकं ॥ वटारोहि सोडमोचा

वातकोपः पित्तातिसारिणां ॥ चंदनं मांसी सोशीरं छुचव्यं सोह्रीवमुस्ताकुटजेन्द्रवीजं ॥ पाठामृणालं जलदं पु
ष्पं सनागरं शुंठि सधातकी च ॥ सपीफलं चूतफलानि मुस्तं रसांजनं जंबु सितोपलाढ्यं ॥ मोचासमंगयष्टि सक्षौ
द्रि तमस्यादपां तु चूर्णं मधुनावलीढं ॥ रुणद्धि नूनं त्वतिसारमुग्रसमासजं लोहितपीतशुक्लं च ॥ सरक्तपीतं ग्र
हणीतु दुस्त्यं यनिहंति नूनं वरपंचकोलं ॥ कलिंगकाषवृत्तजं यवानी एलात्वचपत्रकं केसरं च ॥ धान्याजमोदा
तिविषा सबिल्वं सौवर्चलं ग्रंथिककं धातकी च ॥ सदाडिमं चित्रकरोध्रमोचं जाजियुग्मासवेतसं च ॥ कपित्थ
मुस्तं तससचामबीजं कपित्थतोयं कुटभीसनंव्यं ॥ एतानि द्रव्याणि चूर्णमासितोपलाष्टगुणितानु चूर्णं
लोडेणलीढं हरते तिसारं सवातसत्यं चिरजं कफामं ॥ मस्तपीतं सघनं सवांबु प्रवाहिकां सग्रहणीमजीर्णं
निहंति शीघ्रं तु कलिंगकादिः सर्वातिसारान्विनिहंति शीघ्रं ॥ माहिकासलनचोन्मृतं गजेनागरातिविष
लोद्ध्रदाडिमं ॥ ह्रीप्पिकाहबहने हृशीपललतोयदाकुरजेलाद्रुपाचिकं ॥ संचूर्णितं शर्करया समेतं तोज्ये ग

सीदंस्तयमस्तुना वा॥ वातादिकान्हीनतिसारवेगान्विह्नं हंतिगंगाधरनामधेयः॥ सन्नूतबीजं सुरभीस्थुबीजं म
जाजिलोद्भवकूटजं जमोदं॥ ग्राहि बुद्ध्वा नागरधातकीच समंगुराबालकमोचपाठा॥ सुलन्लणमेषां दधिमस्तु
पीतं सवीतिसारान्विनिहंति सद्यः॥ क्षौद्रेणलीढं हरते च वापि सारं सक्षौद्रं रुधिरात्मकं स्यात्॥ सनागरस्यं हि
सलोध्रबिल्वस्यातु वृद्धौ चेद्यवविषा च॥ सौरीच्यनीलो समलं वा वुणोपीतुस्त्र्यहामेषां मधुनावलीढा तोऽम्
थापिपीतं दधिमस्तुना वा क्षीरेण वान्येप्पयातिंद्र नीरे॥ रक्तातिसारं सजलातिसारे मामातिसारं हरते च नूनं
उन्मत्तकस्य प्यजमोदबिल्वकं कलिंगकस्य सविषरोगु॥ मोचुगोपादिकं चूर्णमेषां क्षौद्रेण लीढं तु तिसार
हरि॥ कपित्थ दीप्यो दहनेंद्रमोचाप्यजाजिक्येवंगजपुष्पतुष्टा॥ सौवर्चलं ग्रंथिकतितिंतिणीकं सदाडिमचोन्मत्त
नूतपूग॥ सबालकं धात्रिशमीफलं च स्याजकं तु बीजं परपुष्टिबीजं॥ एषां च चूर्णमसितोपलायुतं णद्विसर्वं ॥६॥
ह्लातिसारवेगं॥ मामंसपीतं कुणपं विगंधि प्रवाहिकं हंति चिरोद्भवं च॥ शूलं च छर्दिं ग्रहणीं घ्रमेतनं गाधरो

ये मधुनाविमिश्रं॥ लवंगजातीफलहिंगुनाहीफलं सितामोचरसं समांशं॥ वटीचदद्याच्चणकप्रमाणा सवी
तिसारे ग्रहणीप्रकोपे॥ श्रृतं गजं ठी घनतामृपुष्पी फलत्रिकं चेंद्रयवानबीजं॥ ह्रीवेरविल्वातिविषं च पाठा सु
स्थहामेषां मधुनावलीढान्॥ विनंतिनूनं जलातिसारवेगं श्रृतंसपीतं पहपरुणादि॥ क्षीरेणवातं द्रुतपु
स्कृरणांगगाधरो यत्रक्षपितान्निषण्णः॥ आम्रास्थिजेलवकजीरकरोद्राञ्जनमोदाकुटजोनपाठा शुण्ठिबाल
कमुस्तातिविषातूपिच्छानां॥ बीलस्पृतानां चूर्णं समं मोगवद्भिताम तिसारं हंति तराणि प्रतिरोमदं न मुख
करोद्वलने वसिंहः॥ श्रृतागच्छद्वीसहकारछद्वीस्याज्जंबुच्छद्वीसह चेजुच्छद्वी॥ स्यान्मोचछद्वीगजे भद्द
छद्वी सदाडिमीवल्कलसंयुतानां॥ संपोष्य सर्वं त्वयतं दृढनीरे स्नातो विधेयं सुदृढं सपीठं॥ नजेस्य पत्रे पु
ष्पमविबेधःसूत्रेण सम्यक् परिवेष्टयेत्तं॥ वेष्टयेत्तं तु मृत्तया विधायातपतद्दनु तं च गोलकं॥ आहि
मात्रमपि भूमिगतं के ज्वालयेत्सगणगोर्डवह्निना॥ उद्धरेत्तमपि चाग्निशीतले वस्त्ररत्नमिदमेवकारयेत्

पीतमेवमपित्तत्वसारिणां नाशयेत्तदपि ह्रीबेरमिश्रितं ॥ सकृत्क्षुरमेव च तैलवर्णं शौवीरास्तु स्येत्कृष्णरक्तां भव
त्स्वरूपं सवर्णजातिसारं रक्ताद्दिरनेकि न संशयोत्र ॥ तृष्णाच्छर्दिज्वरदाहयुक्तं मूर्छातिसारं शोषयुतातिसारं ॥ गं
गाधरोयं पाकश्च प्रोक्तः समर्षिभिः पुरा ॥ विचार्यानेकशास्त्राणि पंडितेनात्र पूजिताः ॥ मेषाबुदाधातुकी
लोध्रबिल्वं कपिच्छत्रं क्षातवृषीरभेदं ॥ सकारवीबोलसमं मोचरसं तंदुलनीरे रतिसारहारि ॥ मुस्तोतांगसुंठीऽ
यवां च मुस्ताकिरातपाठातिविषारबिल्वं ॥ एषा यएषा विनिहंति शीघ्रं ज्वरातिसारं विरुजं विपक्वं ॥ जंबूत्वचा
वत्सकवल्कलं संनिक्वाथ्य द्रोणे सलिले विपक्वं ॥ तृतीयभागोऽवशेषिते पिचोत्माय वस्त्रेण च गालयेत्तं ॥ पुनः
क्वाथे हे विपचेत्सम्यक् दर्वीप्रलेपः सुरसस्तु यावत् ॥ उत्तार्य शीतं मधुनाविमिश्रं सर्वातिसारं विनिहंति शी
घ्रं ॥ वातिकं पैत्तिकं वापि श्लेष्मकं सन्निपातकं ॥ अतिसारं हरत्याशु यथायं हरिचिंतनं ॥ सूर्पपर्णी बलाचैव
कुवेलिंगुदसारिणां ॥ लघुरिरवनं निष्पावान्राजिंगं धांजपविवर्जा ॥ तृष्णासाद्यातेयां मूर्छाधात्रीयमसुपविष्ठा

स्थिरजीवं वु महतां वा सूक्ष्ममेषां तु कारयेत् ॥ मधुनामधुनावापि तमे दुग्धेन वा पुनः ॥ तत्पीतं हंत्यतिसारं चतु
र्थाहान्न संशयः ॥ अथवा सूर्यपर्णीद्वंद्वयोः क्वाथं विपाचयेत् ॥ चतुर्भागावशेषापिउ मायं त्रिवगुत्तमो ॥ ग
वक्षुद्रयेन ततः कृत्वा क्वाथे हे तमभिवर्धयेत् ॥ तत्तथा काक्वबीवेणकेदाह छ्यपतेयरि ॥ निष्पन्नं तद्विजानीयान्म
धुनायोजयेद्भिषक् ॥ अतीसारमथार्शासि ग्रहणीनाशमाप्नुयात् ॥ मेधावि परमःसिद्धे नागरेनामरवक्ष
चतुर्विधमतीसारं वक्ष्ये यथार्थभेदतः ॥ अतिसारे निवृत्तेपि मंदाग्निरहितामनः ॥ भूयः संधुक्षितो वह्निः सर्व
ग्रहामपि दुषयेत् ॥ पंचवासरजे प्रतीमुद्गबंधं मुकुटवं ॥ ग्रहणीरोगमाकृत्यमतिसारविनाशनः ॥ पूर्वक
पंचतस्येदंत्वंशालसंबलतेयः ॥ विदोहस्थो त्रपाठदृष्ट विरालको यसयोगेरवां ॥ तृष्णाचतुर्जातिकस्तुह्यजाजीसवस्
कंग्रंथिकवेदबीजं ॥ कपित्थमोदप्यासिता समांसं लोड्य लीढं ग्रहणीघ्नमेतत् ॥ सग्रंथिकं चित्रकधान्यविल्व
रोडद्रबीजं महतीरकं च ॥ सूंठिच हमाप्यजमोदकं च लोड्य लीढं ग्रहणीघ्नमेतत् ॥ सपिप्पलीतुंग्य तथाम

बिल्वेकलिंगविश्वादहनेञ्जितं ॥ पाठाजमोदाजटिलासहिंगुकृष्णेमहभाप्पजमोदकंचा सदाडि
मंवसकृमाम्रबीजेस्याच्छाबरंग्राहिक्षितोपलंचा ऐषांतुचूर्णंमधुनावलीढं तक्रेणनूनंत्वथमस्तु
नावा ॥ वातादिवृद्धादीनग्रहणीविकारानसश्वासशूलारुचिपीनसादीन् ॥ आमातिसारेचिरजातिसारं
शोफातिसारंचाविवर्जयेत्तु ॥ ॥ इतिग्रहणीरोगप्रतीकारः ॥ ॥ अथार्शोसिचिकित्सा ॥ पृथक्कृदोषेस
मस्तैश्चशोणितासहजानिच ॥ अर्शांसिषट्प्रकाराणि विंध्यागुदवलीजया ॥ १ ॥ विष्टंभोहृग्दौर्बल्यं
कुक्षिरायायएवच ॥ कार्श्यमिनुजारबाहुल्यं शक्तिसादोल्पविट्कता ॥ २ ॥ ग्रहणीरोगपांडुत्वंतिरारोकोद
दरस्यच ॥ सर्ववातविकाराणिविद्यादर्शांसिमारुतात् ॥ ३ ॥ पित्तात्तित्रविकाराणिरक्तपित्तसितानि ॥८॥
च ॥ स्पर्शांसहजमृदून्यत्ववाहिन्येरेवतिच ॥ ४ ॥ श्वेतपांडुस्थिरस्निग्धपिच्छिलानिबलाशान ॥ महा
तिस्तब्धसुप्तानिकफामयकराणिच ॥ ५ ॥ सर्वमिश्रकृतान्याहुर्द्वंद्वेःसहजानिच ॥ रक्तातिरक्तवा

हानिरक्तजानिविनिर्दिशेत ॥ २८ ॥ पूतीकविश्वादहनेविडंगश्वेतागत्रिगुसुराजीदबीजे ॥ सुश्लक्ष्णमेषी
चपिबेसुचूर्णंतक्रेणसम्यक्कनिपतंतिचार्शाः ॥ २९ ॥ स्याच्छूरणीसुराजतालमूलीनद्यातचित्रैकुटजेनेसू
क्ता ॥ संग्रथ्यिकदारुयुगंसहिंगुसुश्लक्ष्णमेषीसगुडेनबद्धं ॥ ३० ॥ निहंतिचार्शस्त्रुपेतिनूनंशूलंस
गुल्मंग्रहणींसशोषी ॥ श्वासंचकासंसमुपेतिनार्शांस्याच्छूरणाद्यागुटिकान्नियुक्ता ॥ ३१ ॥ श्वेतागस्तुंठी
दहनेविडंगकृष्णेनहस्ताकुटजेंद्रबीजे ॥ स्याच्छूरणकेसरतालमूलीसमंगुरंग्रंथिकरंजत्रिगु ॥
३२ ॥ सुश्लक्ष्णमेषीमधुनावलीढंतक्रेणनूनंविनिहंतिचार्शी ॥ निशाद्वयक्षारसुगंधकटुत्रिगुडेनबद्धी
कुरनाशनंस्यात ॥ ३३ ॥ सिंधूत्थमेवरात्यंचबीजेकोतिकपेषितं ॥ गुदांकुरेःकजेपार्थंपातयत्तुल्वणाद
रि ॥ ३४ ॥ इत्यर्शप्रतीकारः ॥ अथकृमिप्रतीकारः ॥ अजीर्णभोजीमधुराम्लनित्यंद्रवःप्रियःपिष्टगुडो
पभोक्ता ॥ ३५ ॥ व्यायामवर्जीयदिवाशयोवाविरुद्धभोजीलभतेकृमीश्च ॥ ज्वरोविवर्णताशूलंहृद्रोग

भ्रमनेभ्रमः॥ नुल्लेद्दुष्येतिसारस्य संजाते कृमिलक्षणं ॥३६॥ ज्वरो हृद्रोगशूलं च वैवर्ण्यं छर्दनं भ्रमः॥
हृद्रोगश्चाग्निमंदश्च रोमहर्षस्तथैव च ॥३७॥ मुखस्रावः सविस्फोटी गात्रभंगोथ मूर्छनं ॥ सन्निपाता
तिसारो च कृमीणां लक्षणं मतं ॥३८॥ पापोदकासेवनया शारसुधर्मेणतापोदकसेवनेन ॥ संजा
यते तेन मलाशये क्षुद्रहस्पंडजं कोष्ठविकारकारि ॥३९॥ विड्भेदशूलविष्टंभोकाश्यपारुष्यपीडुता
॥ रोमहर्षोग्निमांद्यश्च गुदकंडुर्विषात्रिता ॥४०॥ पाषाणकंदोबुदचापुचूर्णं कूणपल्लेरेंडगजासु
राह्वा ॥ सजातिपत्रीगजिाचिर्नटीनी क्वाथो हितो पातयते पिक्रीटान् ॥४१॥ स्याद्बुलिद्दता सविडंगवी
जं कलिंगश्चाखुः पिचुमंद मुस्ता ॥ नखातकपीत यवानितोयं निशाद्वयासिंधुसमातुलिंग्या ॥४२॥ १२
मुस्ताखुचूर्णं दहनसहिंगु एषा हि चूर्णं मधुना पिबेद्वा ॥ अस्तुस्मतकेण गवांबुना वा पीतं निहन्या
त्कृमिजान्विकारान् ॥४३॥ पलाशबीजं पिचुमंदशिग्रु चूर्णं बुदोदारु विडंगतोयं ॥ कषायमेपी

विहितं सुरवेन कृमिज्वरं हंति न संशयोत्र ॥४४॥ मुस्ताखुचूर्णमि रजनीविडंगं ह्रीवेरदद्रुघ्नकृतः
कषायः ॥ वृहत्सवातप्रतिवासितोपि कृमिज्वरं हंति रुवान्निमूतं ॥४५॥ सदेवदारु च रुवाहिका
णीह्रीवेरगोर्यंबुदमूषकर्णी ॥ रसोनमोदं वृहतियवानी पलाशबीजं सचूर्णसहिंगु ॥४६॥
एतानि समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ॥ पाययेत्सुरजीनीरे कृमीनां पातनं परं ॥४७॥ प
लाशबीजं पिचुमंदमुस्ता ह्रीवेरदद्रुघ्नविडंगराजी ॥ वैकुंठशिग्रुमरुता हि चूर्णं क्वाथो हितो
पातयते च कृमीन् ॥४८॥ रसोनहिंगुत्रिफलेंद्रबीजं सुश्रुतोक्तमेवा कृमिहा च नूनं ॥ विडंगरंडा
रकृताजमोदा वचा गजगंधिककृमिशत्रुदीप्या ॥४९॥ वृहद्यवान्या सुरदारुशाखु रसोनभास्त
द्रुमबीजकं च ॥ कुठेरजंतुघ्नत्रिपाविशाला कर्चुरसुढा विषतेंदुकं च ॥५०॥ एषां तु बीजैस्तु
रस्नीजजेन हतंतु चूर्णं हि कृमिरोगहारि ॥ रसोनमोदाजटिलायवानि विडंगकस्मारकृता

कलिंगं ॥ हिंगुग्रगंधापिचुमंद पीष्टे कलिंगकुस्तात्रृताजमोदं ॥ कपिच्छदंती त्रिफला हरिद्रामुस्ताषु
कणाग्निवृता रसोन ॥ ५२ ॥ एषां तु चूर्णं मधुनावलीढं मूत्रेण वा हंति कृमीन् विकारान् ॥ विषत्रयं त्रि
षु वचाश्वगंधा ओषं च वासागदपाठनागी ॥ ५३ ॥ कृतातबाष्पो कृ रक्तहर चूर्णपाशालवासत्क वालवा
लं ॥ क्काथस्स यो गुगल वारुणी वत्रिका निशा ब्राह्मणी सा हि जातं ॥ एषां तु चूर्णं परिभाव्य मूत्रे गोजा
विमूते षरक्का रसस्तु ॥ तच्छोष्य सर्वं त्वथ कुटी ग्रामंडनभाव्यं च त्रिदिनं त्र्यंचं ॥ ५५ ॥ दिनत्रयं तु
बरसेन भाव्यं ततो विवद्धं गुटिका प्रकुर्यात् ॥ निहंति दुःखैः सरुजं सशूलं तया त्रयं गोमथनादृ
रीषि ॥ ५६ ॥ श्वासभ्रमच्छेदसकासमेदं त्वत्रित्रिनूनं च विषत्रयाद्दिं ॥ बृहत्वीजं त्रिला सूतं कृमिघ्न ॥२०
कृमिमारणी ॥ ५७ ॥ सूर्यपर्णीरसे सैव कृमिकोटिविनाशनं ॥ पाजात्रा बीजामणछोजपाराकृरमणि
विडंगमः ॥ ५८ ॥ इति कृमिचिकित्सा ॥ पांडुरोगा भवेत्यं च वातपीत्तकफे स्मृय ॥ चतुर्थः सन्निपातेन

पंच मोन हरेणा न्मृदु ॥ ६१ ॥ सततास्रवृत्तयोयस्य पांडुश्चैतत्वमाप्नुयात् ॥ पांडुत्वतिनरवेयस्य पांडत्वं
नेत्रयोर्भवेत् ॥ ६२ ॥ पांडुसंघातदंती च पांडुरोगी न जीवति ॥ पाइंड्रियाणी बलं हत्वा सजावीर्योजसीत
घा ॥ ६३ ॥ पांडुरोगकरं त्याश्चुबलवर्णविनाशनं ॥ तीक्ष्णाम्ललवणतापमृत्तिकादिनिषेवणात् ॥ ६४
द्विघ्नदोषे समस्तेश्च पांडुरोगाश्चतुर्विधाः ॥ फलत्रिकं त्र्यूषणदारुदार्वीविडंगचित्रैर्हपुषाविमिश्रै
चव्यरवृत्रिंतिणीवृद्धदारुरसोन मिश्रेय वचाश्वगंधा ॥ ६६ ॥ आवल्गुजा माक्षिकमंडुघोषाश्रीनाचतु
जीतिकमेषलांकं ॥ सितोपलाव्याधिपुनर्नवांबुसुस्त्रूर्णमेषांहिगुणायसस्यात् ॥ ६७ ॥ परेणगोमूत्र
विपक्तकेन संमर्द्य सर्वं गुटिका प्रकुर्यात् ॥ पांडुदरं शोफप्रमथाग्निमांद्यदिनत्रिकं नंत्रिफलावरो यं ॥ घो
मंडूरमाक्षी त्रिफला हरिद्रा चव्य च तुंजातिकजीरकं च ॥ पुनर्नवाव्योषविडंगतिल मिश्रय बोषा ह
यंगे धिका च ॥ ६८ ॥ सुस्त्रहणा मेषा सुरभीजलेन धृवं हरेत्सांद्रगंदसशोफं ॥ सचामवातो दरगुल्मसूलं

⑪

पितं हरेच्चोष्णजलेन नूनं ॥६४॥ इति पांडुरोगविचारः ॥ मंदस्तीक्ष्णोथविषमः समश्चेति चतुर्विधः । कफपि
त्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोनिलः ॥६५॥ विषमो वातजान्रोगान्तीक्ष्णः पित्तविकारजान् । कूरोसग्नि
स्तथा मंदो विकारः कफवातजान् ॥६६॥ अजीर्णप्रभवा रोगास्तथाजीर्णं चतुर्विधं ॥ आमं विदग्धं विष्टब्धं क
फपित्तानिलैस्त्रिभिः ॥६७॥ अजीर्णं केचिदिच्छंति चतुर्थं रससेषतः ॥ अजीर्णं पंचमं केचित्त्रिदोषं रसपूर्वनां ।
॥६८॥ वदंति षष्ठं चाजीर्णं प्राकृतं प्रतिवासरं ॥ उजारस्तुद्धिरुछावोगाछ्वोर्गो यथोचितः ॥६९॥ सूचिभिरिव
गात्राणि तुद्यंति ष्ठतेनिलः ॥ लघुता क्षुत्पिपासा च जीर्णाहारस्य लक्षणं ॥७०॥ अजीर्णे तु सदा वैद्यो विश्रू
चीति निगद्यते ॥७१॥ हिंगूग्रगंधाविडशूंठ्यजाजीहरीतकीसिंधवकी च तुष्टी ॥ धान्याय वानीसवृणास्यु गं
धारसद्वयं ग्रंथिवृंहि गुपत्री ॥७२॥ मिश्रयघोषाहुपुषारसेन त्रिजातकं तिं द कजं तु हारि ॥ रुद्राप्रि ॥२१॥
या सर्षपदेवदारु रूरंजपत्रीसरणीकुमारी ॥७३॥ एतानि द्रव्याणि समासक्तानि तत्संमिता स्पासतेतं

कुमारी ॥ सेचूर्णपिसंवर्त्तिय शीघ्रु नीरे विभावयेसं च दिनानि सम्यक् ॥७४॥ निहंत्यजीर्णं तु विश्रूचिका
यां शूलं तथाध्मानमथाग्निमांद्यं ॥ वातोदरं प्लीहमथामवातं हिनस्ति हिंग्वादिकवायुरोकः ॥७५॥ कु
मारि सिंधूत्थ च कं सहिंगु ह्लसायवानी दहनं च पथ्या ॥ क्षारद्वयं सरहतो रसोनसंचूर्णितं स्याज्जठरा
मयघ्नं ॥७६॥ सिंधूत्थ चाजमोदं च यवानि बुं चूर्णं तुरी ॥ पुष्करं ग्रंथिकं हस्मावि रवीस्तु ठी हरीतकी ॥७७॥
द्विकं अग्निः चतुः षट् चतुः समपेच क्षा षयुता क्रम स्त्रः ॥ सामवातहरोग्निवृद्ध चतुःषट्वैश्वानरं चूर्णं ॥७८
इति अजीर्णविश्रूचिकाप्रतीकारः ॥ रोगाः सर्वेपि मंदाग्नेः सुतराणि च ॥ अजीर्णान्मलिनैश्चान्ये जायंते मल
संचयात् ॥७९॥ रुधा स्वेदांबुवाहानि दोषास्त्रोतांसि संचितं ॥ प्राणाग्निपानान्सदूष्य जनयंत्युदरं नृणा
८०॥ आध्मानं गमने शक्तिर्दौर्बल्यं दुर्बलाग्निता ॥ शोथः सदनमंगानां संगो वातपुरीषयोः ॥८१॥ दाहस्तं
द्रा च सर्वेषु जठरेषु भवंति हि ॥ पृथक्कृतो षैः समस्तैश्च प्लीहबद्धक्षतोदकैः ॥ सभवत्युदरान्यष्टौ तेषा
न्निषजउच्यते ॥ विंदुसारममत्तैर्जनात यंजठरात्रिहित्रू ॥८२॥ कुंभानि कुंभाजयपालमीलीकपीह्वदें ड

[illegible]

70

लूतमालकुष्टं ॥ रसोनव्योषंजटिलाश्वगंधाहरीतकीपोतपुनर्नवाभिः ॥ ८४ ॥ एलातुल्यं बाकुचीदारु
व्योषं मिश्रेय द्विगुणं हपुषाहरिद्रा ॥ सहदेवारास्नविशालानिंबं च साराष्टवृंतं तु बरुणा चामृतं च ॥ ८५ ॥ एतानि द्र
व्याणि समांसकानि सचूर्णपि सर्वं स्नुहिसूर्यदुग्धे: ॥ विभावयेत्तत्र मुहुर्मुहुश्च गोमूत्रवल्केन पलाशवृन
॥ ८६ ॥ ततो नुमात्रा गुटिका प्रकल्प्या निहंति वातोदरशोथशूलं ॥ पाध्मानकुष्टं च जरामयं च सपांडु
गुल्मं सह चामवात ॥ ८७ ॥ सविद्रधी श्लीपद वातरक्तं प्लीहोदरं हंति न संशयोत्र ॥ अनेन कृतचाणि विल्ली
कासम्प्रकृष्णमादिको नाम वटीकृतो य ॥ ८८ ॥ इत्यजीर्णपित्तप्रतीकार: ॥ दंतीमालविकादारु त्रिफला
चंडवारणी ॥ यवचित्रकोद्भवा कणा नीलकूपीलु कृ निशा ॥ ८९ ॥ हिमजाजयपालाति कुष्टं च पुनर्न
वा ॥ शंखाह्वाचित्रकं हस्तातिक्तास्तगव रोहितं ॥ ९० ॥ सौवर्चलं तथा कुष्टं रसोनसममागतः ॥ चूर्णि
तागुपथ्य सर्वाणि स्नुहीक्षीरेण भावयेत ॥ ९१ ॥ काश्यपात्मजक्षीरेण भावयेच्छोषयेत्ततः ॥ गुडेन गु ॥२२॥
टिका स्तुल्याः सर्वोदरविनाशिनी ॥ ९२ ॥ कुष्टं गुल्ममुदावर्त्तं शोथं प्रसर्वांगजोद्भवं ॥ नाशयेत्स्वागमात्रेण

तमःसूर्योदये यथा ॥ पथ्यं च मुद्गयूषं दिवानिद्रां परित्यजेत् ॥ गुटी वेगवती नाम हारीतेन प्रकाशिनी ॥
९४ ॥ इंद्राह्वशिग्रुदंती चित्रकं पिप्पली हरीतकी ॥ तुंबरूण्यन्याहिंगुजयपालेनिशायुतं ॥ एतानि समभा
गानि मृतस्य लौहं च तत्समं ॥ भावयेत्स्नुहीक्षीरेणादिनमेकं पुनः पुनः ॥ ९६ ॥ त्रिवृन्मूलरसेनैव भावये
च्छोषयेत्ततः ॥ पुरेण गुटिकां कृत्वा भक्षयेच्चोष्णवारिणा ॥ ९७ ॥ नाशयेत्तूदराण्यष्टौ हत्वामिंद्राग्रानि य
ग्रा ॥ गुटी वारिवहा नाम तीसटेनात्र पूजिता ॥ ९८ ॥ पुनर्नवानिंबपटोलशाल्मलीतिक्तानया त्रिसदास
मुष्ठी ॥ कषायमेषां सहसा निहन्याच्छोफोदराणां प्रचुरत्वयोगात् ॥ ९९ ॥ रोहीतको रीतरुणो गदं च पुनर्न
वाचित्रकदारुरुपणा ॥ मूत्रेण सिद्धोय कषायमेषां शोफोदरं हंति सवातगुल्मं ॥ १०० ॥ कुंभानिकुंभाग्रुणच
नीपवानीफलत्रिवृद्दारुनिशाविशाला ॥ धात्रीरसोनहपुषाविडंगहरीतकीरामठकुष्टहंसा ॥ द्रुपि
हवशाचुल्लवणानि पंच स्थिरजस्तवरुचाश्मगंध्या ॥ एतानि नूनं विदधाति चूर्णं पूर्वं च सर्वं गुटि
काप्रकल्प्या ॥ १ ॥ निहंत्यजीर्णं जठराणि चाष्टौ शूलं तथाध्मानमथाग्निमांद्यं ॥ सर्वांगशोफं त्वथ चाम

वाते शोफोदराणां प्रवरप्रयोगः ॥३॥ नीलनी त्रिवृता दंती यंकुष्टं शंखपुष्पिका ॥ हरितक्या रवग्धात् रसोनं ज
यपालकं ॥४॥ मूत्रितं रंजकं पिष्टं हिमजाति करोहिणी ॥ कुमारी सप्तला ब्राह्मी निशायुक्तं चेंद्रवारुणी ॥५
॥ एतानि समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ॥ भावयेत् त्र्यार्कक्षीरेण स्नुहीक्षीरेण संपधा ॥६॥ गुडेन गु
टिकां सूक्ष्मां बंधयेद्भिषगुत्तमः ॥ शोफोदरं दावनं गुल्मं वीतो द्रंजयेत् ॥७॥ गुटी वज्रानुशानामस
र्वोदरनिषूदनी ॥ अश्विन्या निर्मिता नूनं लोकानां हितकाम्यया ॥८॥ ॥ इति उदररोगप्रतीकारः ॥ ॥
दोषैः पृथक् समस्तैश्च द्वंद्वैः शूलोऽष्टधा भवेत् ॥ सर्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पवनः प्रभुः ॥९॥ व्याया
मयानादितमैथुनाच्च प्रजागरात् शीतजलानियानात् ॥ वेलायमुद्गाढककोरदुःखात्सुमरू
क्षाध्यशनाभिघातात् ॥१०॥ कषायतिक्तातिविरूढकान्नविरुद्धवल्लूरविशुष्कशाकात् ॥ विण्मूत्र ॥२३॥
शुक्रादिकवेगरोधाच्छोकोपवासादतिहास्यभाषात् ॥११॥ वायुप्रदोषे च घनागमे च शीते च कोपे समु
पैति गाढं ॥ तैस्तैर्निदग्धैः कुपि

तोपि वायुस्तस्माद्भवे सर्वसमीरकोपात् ॥ कफपित्तसमावृत्य शूक्रादि च भवेस्थलं ॥ शुंठस्योपरि पुष्करं
तदध्यशानमुच्यते ॥१३॥ वचाजमोदापटपंचकं च दारुद्वयं ग्रंथिक देवदारु ॥ अजाजि हिंगु अभया हरिद्रा विडंगव्यो
षं दहनं सहिंगु ॥१४॥ एतानि द्रव्याणि समांशकानि स्यान्मातुलुंगेन तु भावितानि ॥ जलेन पीतानि विनिहंति शू
लं पैदाग्निसंदीपनमेव पुंसां ॥ समस्तमार्द्रं लवणं लवणत्रयं च संतु बेरं हिंगु हरीतकी च ॥ सौवर्चलं ग्रंथि
कदीप्यचित्रं च सारद्वयी पिप्पली मातुलिंगा ॥१५॥ संचूर्णितं त्रिपुरसेन भावं सुखेन पीतं खलु शूलहारि
मंदाग्निसंदीपनकं च पुंसां शूलानि चूर्णं च विनाशमेति ॥१७॥ अरंजाशिगुदहनं तिलार्कौ द्विपंचमूलं च शाकं
वृनकपलाशाः ॥ स्नुहीहारणीकोहतणि हेमममस्या ज्वालामुखी चित्रकणी चारणेच ॥१८॥ धमायसंज्ञा खदिरं स
पर्णी कुरंगांडवहंत्री मुकुंदं समांसं ॥ एतानि चूर्णं तु विपचेत् कुंभे प्रज्वालयेयाम चतुष्टयं च ॥१९॥ उष्ण
लपश्चाद्द्विषजावरिक्षे जले नपीतो विनिहंति शूलं ॥ हस्ताग्निकोष्ठांतरपृष्ठजातान् रक्षौद्भवे पीनसमुद
वं च ॥२०॥ विसूचिगुल्मं जठराहि हिक्का तथोर्ध्ववाते च विनाशमेति ॥ अनेन वृत्तं सविशोक्यसम्यक् मैरि

कृस्आदिकस्तुश्रुतोक्तः ॥ मंडूरंवत्रिलासंधूहिंस्रारंकाचऽविडं ॥ सामुद्रंवाजमोदे च कुष्टं हिंगुहरीत
की ॥२२॥ चूर्णमेषां समम्सूक्ष्मंपीतं कोष्णेन वारिणा ॥ नाशयत्येव शूलानि परिणामोद्भवानि च ॥२३॥ इति
शूलप्रतिकारः ॥ अथ आमनिदानं ॥ विरुद्धाहारचेष्टस्य मंदाग्नेर्निश्चलस्य वा स्निग्धंभुक्तवतोह्यन्नंव्या
यामवाव प्रकुर्वते ॥२४॥ वायुनाप्रेरितोयावं श्लेष्मस्थानं प्रभावपी तेनात्यर्थं विदग्धं सोच मिनीभि
:प्रपद्यते ॥२५॥ वातपित्तकफैर्भूयो दूषितासोन्नजोरसः ॥ स्रोतानीभिस्यंदयति नानावर्णोतिपिछि
लो ॥२६॥ जनयसग्निदौर्बल्यंहृदयस्यचगोरवा ॥ ऽजीर्णछोरसोजातः संचितश्च क्रमेण वै ॥२७
ऽऽमसंज्ञाचलभते त्रिरोगगेरुजाकरः ॥२ सामनिदानं ॥ पीतवर्णोभिवेद्देहः स्थूपृष्ठः पाणिपाद
योः ॥ बलहान्यग्निमाद्यश्चसृग्यामसदासद्यमाद्यः ॥ वाताधिमात्रयोह्येष आमसंज्ञोतिदारुणः ॥ अं
गमर्द्दोरुचिस्तृष्णाऽलस्यंगौरवज्वरः ॥ अपाकःशूनतांगानामामवातस्यलक्षणं ॥ सकष्टःसर्वरो ॥१४॥

गाणां यदा प्रकुपितो भवेत ॥३१॥ हस्तपादशिरोगुल्फत्रिकजानूरुसंधिषु ॥ करोति सरुजं शोथं यत्र
दोषः प्रपद्यते ॥३२॥ स देशो रुज्यते त्यर्थं व्याविद्ध इव वृश्चिकैः ॥ पित्तात्पित्तविण्मूत्रेस्यात्लिंगमने
ध्रुवं ॥३३॥ एतैर्लिंगैर्विजानीयादामवातस्य लक्षणं ॥ आमवातेगजेंद्रोणाशरीरवनचारिणा ३४
एगएवायुणोहंताह्येरंडस्नेहकेसरी ॥ मूलत्रिवृंविश्वकदारुव्योषविडंगमुस्तारजनीपटोलं ॥ एतानि
सर्वाणिसमांशकानि मंडूरकं चाष्टगुणं विदध्यात् ॥ सचूर्णमेतं सुरभीजलेन पीतं भवेदामगते च
मेव ॥ सपांडुरोगं परिणामशूलं हिनस्तिरत्नेनहि नवायसस्यात् ॥ सपिप्पलीसुंठीसदाडिमं च पथ्या
रेहमाहितंमंडजोहं ॥ मूत्रेणाश्रुणाहिरतेचन्नेसचामवातप्रबलंच शोथं ॥३६॥ त्रिफलाचाग्निजंतुघ्नी
ह्यौषधैर्लोहरजः समं ॥ मधुरेद्विगुणौ चैव त्रिफलाविहितास्समा ॥ चूर्णपिबेन्मूत्रेण मतिमानःपयवावो
ष्णवारिणा ॥ आमवाते तथा शोफे नाशयतितिवेगवतं ॥४०॥ इति आमवातनिदानप्रतिकारः ॥ व्याया

15

रतीक्ष्णौषधरूक्षमद्यप्रसंगनिद्राहतपृष्ठयानात्॥ आनूपमत्स्याध्यशनादजीर्णात्समूत्र
कृच्छ्राणि नृणां तथाष्टौ॥४१॥ निदानं पूर्वरूपाणि रूपाण्युपशयस्तथा॥ संप्राप्तिश्चेति विज्ञानं
रोगाणां पंचधा स्मृतं॥४२॥ पृथक्मलैः स्वैः कुपितानिदानैः सर्वाणि वा कोपमयंति मूत्रे मू
त्रस्य मार्गं परिपीडयंति यदा तदा मूत्रमुपैति कृच्छ्रात्॥४३॥ तीव्रार्त्तिरुग्वंक्षणबस्तिमेढ्रे स्व
ल्पं मुहुर्मूत्रमुपैति वातात्॥ पित्तप्रकोपे सरुजं सदाहं मूत्रं मुहुर्मूत्रमुपैति पीतान्॥४४॥ ब
स्तिसलिंगस्य गुरुत्वशोथौ मूत्रं सपिच्छं कफमूत्रकृच्छ्रे॥ सर्वाणि रूपाणि च सन्निपाताद्भवंति त
त्कृच्छ्रतमं हि कृच्छ्रं॥४५॥ एलाश्मभेदं सकणा च कौंगासिता पलामूत्रनवाक्षिकानां॥ संचूर्णितं
तंडुलजेन पीतं कृच्छ्रापहं दाहनरं नराणां॥४६॥ कौंचा कणा गोक्षुरकं त्रपथ्या सन्नूपजं सात्र ॥२५॥
पुषीबीजं॥ कूष्मांडभस्मीतिलनागभस्मी गुडेन पीता विजयेच्च कृच्छ्रं॥४७॥ क्षुरोक्षुकाशीसार

दर्भेक्षुवीसकाष्ठमूलं रुहहलिंबजाति॥ मूलानि सर्वाण्यपि क्वाथमेषां छिनत्ति मूत्रकृच्छ्रं तु सदाहशूलं॥४८॥ अ
श्मघोषयष्टिसरजपुष्पीहरितकीगोक्षुरचोरमभेदा॥ कषायमेषां मधुना विमिश्रं सा मूत्रकृच्छ्रं हरते व्यथा
व॥४९॥ एलापाषाणभेदं च रेणुका चविरोलोद्भवा॥ मधुयष्टि कणा पथ्या सूक्ष्ममेषां च चूर्णयेत्॥५०॥ त
वराजमध्वोपेतं निःपीतं तंडुलांबुना॥ सर्वाणि मूत्रकृच्छ्राणि नाशयत्यतिवेगवत्॥५१॥ इति मूत्रकृच्छ्रप्र
तीकारः॥ विरुद्धमाप्यध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च॥ भराभिघाताच्छयनाद्दिवा च॥५२॥ अ
सृग्दरं भवेत्सर्वं सांगमर्दं सवेदनं॥ तस्यातिवृद्धौ दौर्बल्यं भ्रमो मूर्छा मदस्तृषा॥५३॥ तं श्लेष्मपि
त्तानिलसन्निपातैश्चतुःप्रकारं प्रदरं वदंति॥ आमं सपिच्छप्रतिमं सपांडु पुलाकतोयः प्रतिमं कफे
नः॥५४॥ सपित्तनीलासितरक्तमुष्णं पित्तार्त्तियुक्तं भृशवेगपित्तात्॥ रूक्षारुणं फेनिलमल्पमल्प
ल्पं वातार्त्तिवातात्पिशितोदकाभं॥५५॥ सक्षौद्रसर्पिर्हरितालवर्णं मज्जाभकाशं कुणपं त्रिदोषं॥

16

तद्वाप्यसाध्यं भवेदिति तज्ज्ञात्वा तत्र कुर्याद्भिषजः चिकित्सा ॥५६॥ रसांजनं चंदनं वा बुमंठीसचाम्रबीजं जलेन कं
दयेद्धि ॥ शतावरीकांगेरक्तकेसरं च नीलोत्पलं स्यात् घननादमूल ॥५७॥ श्यामा शिवा दुर्वा शिग्रालिवासामु
स्माडन्नमीरुहशर्कराद्यं ॥ सुश्रुतोगमेषामधुनावलीढं हन्यान्नृसर्वप्रदरं रक्तपथ्या च ॥५८॥ सचंदनं पद्म
कं केसरं च ह्रीवेरं रोध्रं बकुलं वटाद्यां ॥ रसांजनेन यातुद्धी श्रुतं कृत्वा नीलोत्पलं दाडिमपुष्पमोचा ॥५९॥ ए
तानि द्रव्याणि विचूर्णमेतत् तज्ज्येन वा तंदुलपुष्परेणा ॥ पेपीयमानं मधुना विमिश्रं लीढं हरं त्रीघृतं रर
मर्णपा ॥६०॥ उत्पलशारदैर्बलारक्तचंदनं शर्करासमं ॥ चूर्णितं तंदुलनीरेण पिबेदस्र्नपरिस्रवे ॥६१॥ वालुकं
तवराजं च चंदनं तंदुलांबुना ॥ पीतं हंति चयरक्तप्रदरं दुर्द्धरं स्त्रिया ॥६२॥ तंदुलीयकमूलानि तव ॥१८
राजो रसांजनं ॥ तंदुलांबुपुतं पीतं हंति च प्रदरं स्त्रियाः ॥६३॥ चंदनं दुग्धसपिष्टं पद्मबीतं तैलकृतं
तवराजमधौ पीते स्त्रीणां हि प्रदरापहं ॥६४॥ कंदनीलोत्पलानां वु रालाकुष्ठ च चूर्णयेत् ॥ घृतेन प

घृतेयोनौलेपनं प्रदरार्त्तिजित् ॥६५॥ इति प्रदरप्रतीकारः ॥ अंगमर्दो ज्वरः कंपपिपासागुरुता च ता
नोपक्रमेणातिसारश्च रतिरोगलक्षणं ॥६६॥ घर्मव्यायामशोकाध्वव्यवायैरतिसेवितैः ॥ तीक्ष्णोष्णक्षा
रलवणैरम्लैः कटुभिरेव च ॥६७॥ पित्तं विदग्धं स्वगुणैर्विदहत्याशु शोणितं ॥ ततः प्रवर्तते रक्तमूर्ध्वं चा
धो द्विधापि च ॥६८॥ ऊर्ध्वं नासाक्षिकर्णास्यमेढ्रयोनिगुदैरधः ॥ कुपितं रोमकूपैस्तु समस्तैस्तु प्रवर्तते ॥
६९॥ सदनं शीतकामित्वं कंठधूमायनं वमी ॥ लोहितगंधी निश्वासो भवत्यस्मिन्भविष्यति ॥७०॥ लोहितं
छर्दयेद्यस्तु बहुशो लोहितेक्षणः ॥ लोहितोद्गारदर्शी च म्रियते रक्तपित्तकः ॥७१॥ हरिद्रे ये चंदने के
सरं च ह्रीवेरं द्राक्षाबुजं चोत्पलं च ॥ कशेरुकाशीररंदं च धान्याक्षिजातं कमायवपुष्करं चा ॥७२॥ एतानि
द्रव्याणि समांश चूर्णं स्याद्रक्तपित्तं विनिहंति शीघ्रं ॥ भूनानिंबमुमदाह हरिद्रे द्वे भागे रुधिरं रसेण
७३॥ दूर्वाकंदरसेनाथ दाडिमपुष्पं समं नवं ॥ तंदुलोपक्वं संपीष्टं नासासृक् हंति नावने ॥७४॥ त्रिफलागो

सनीवासावागुडूचीहाडिमीलंवा ॥ अजाजीपुष्करंमूलंमुस्ताचैवोतिविषा ॥ ७५ ॥ सूक्ष्मचूर्णमेतेषांनिपीतं
तंडुलांबुना ॥ मुखान्निपतितंरक्तंवारयत्यतिवेगतः ॥ ७६ ॥ इतिरक्तपित्तप्रतीकारः ॥ अथप्रमेहः ॥ दंतादीनांव
लाद्धृतंप्राग्रूपंपाणिपादयोः ॥ दाहःस्याच्चिक्कणतादेहेतस्ववाप्यतिवारिणा ॥ ७७ ॥ गोमूत्रस्नापोंगकोरीचवकुत्र
त्रलमेवच ॥ आलस्यंसर्वगात्रेचमूत्रंमेहस्यलक्षणं ॥ ७८ ॥ कंकोष्ठादरासाध्यमुज्यापाषडचपेतिका ॥ वाताच
तुष्कजोमेहाः ॥ असाध्यास्तेप्रकीर्तिताः ॥ ७९ ॥ फलत्रिकंदारुनिशाहरिद्रावासाग्निमंथौचसमंगडूची ॥ मधूकवा
सोवृक्षजंनरंचन्यग्रोधवोदुंबरिबिल्वगारु ॥ ८० ॥ चत्वारएतेविहिताकषायाक्षौद्रेणमिश्रंहरतेविनूनं ॥ वातोप्र
वैपैतिकश्लेष्मजंचत्रिदोषजंमेहमुपैतिनाशं ॥ ८१ ॥ आरग्वधाग्निमंथस्यमधुकासनटिंटुकं ॥ न्यग्रोधोदुं
वरंश्लोकामाधवेशुक्कवार्जुनः ॥ ८२ ॥ सहकारोमधुशांडिल्यनिंबशृंगाथ्यकंबला ॥ क्वाथ्यःक्षौद्रार्द्धमाख्याता

॥ १७

मध्याक्तोमेहिनांहिताः ॥ ८३ ॥ इतिप्रमेहप्रतीकारः ॥ अकस्मात्पततेभूमौवातमन्नोयथाइमे ॥ नैसंज्ञंपततेफेनं
कफंचैवप्रमुच्यते ॥ ८४ ॥ स्खलपादस्तिरोगीवातथावेगेननिश्वसेत् ॥ अपस्मारगृहीतस्यएतद्भवतिलक्षणं
॥ ८५ ॥ कुमारिकुष्ठहपुषायवानिपीतान्भृंगधारजनीद्वयंच ॥ अमोघगंधामरसंचरास्नामिश्रंयथोषासर
णीरसोन ॥ ८६ ॥ पुनर्नवैरंडसमेतमवल्केसहाचरंचित्रकसुंठिदारु ॥ बेहुंडिकारामठहिंगुपत्रीपीतद्रु
रायुग्मकृजंतुहारि ॥ ८७ ॥ सूक्ष्मास्त्वमेषांसुपरेणबद्धंवातादिजंशार्षपतैलकुष्ठे ॥ निहंत्यपस्मारगदंसघो
रंसुपानगंवाप्यचतंद्रकंच ॥ ८८ ॥ सचाष्टवीतेचीरकंपनेचहनुग्रहंपुष्टिकरग्रहंच ॥ कोदंडवातरसाक्रि
यातंकुमारिकाण्यागुटिकाप्रकीर्तिता ॥ ८९ ॥ इत्यपस्मारप्रतीकारः ॥ तृणाद्रकरोतियत्सुधात्रलोडमपिमा
रुतः ॥ प्रमाणंनजयत्यानुस्त्रौषधीसनिवार्यते ॥ ९० ॥ रास्नाभृंगधाहपुषाजमोदमिश्रेयघोषासोनीसकु
हूं ॥ एरंडवासाजटिलायवानिपुगवृहात्रक्ष्टहहासकंच ॥ ९१ ॥ हरीतकीनागरदारुरास्नापुनर्नवारंडक

18

रास्नानागरं ॥ शतावरिग्रंथिककृत्कटमूलं च प्रसारणीगुग्गुलकैः समांशैः ॥२२॥ संचूर्ण्य सर्वं गुटिकां प्र
कल्प्याक्षोडे नवा सर्पिषु जेत्तु तैलैः ॥ छेत्युग्रनागा पवनादुपायैरोगांश्च नूनं विनिहंति शीघ्रं ॥२३॥ तूनी
प्ररून्याममजीर्णवातं शूलं तथा जारसकासशोषं ॥ मन्याहनुस्तंभमस्य पक्षे वाते निहंति नूनं ननरंप चेक
र्णं ॥२४॥ हिंगुग्रगंधाह्वमिशं तु सरूपुनर्नवैरंडसचाश्वगंधा ॥ प्रसारिणीनागरहेंद्रदारुयवानिश्रा
काहुतुपाजमोदं ॥२५॥ रसोनकूरामठपंचविंश्यामासपिप्पलीरामठरात्रियुक्तं ॥ सौवर्चलं जीरकसिंधु
जातं काचं विडं कुष्ठसचूर्णमिश्रं ॥२६॥ एतानि द्रव्याणि समांसकानि रसोनकस्यानुवरीयभागं ॥ गुडेन
नूनं गुटिका प्रकुर्यात्रिहंति गुल्मं कृमिशोषकं जेच ॥२७॥ आध्माने बहुवाते च सृतं हि ध्मा विशूचिकां ॥
सर्वांगवातात्रविनश्यंति प्रसंगे नागकारिणः ॥२८॥ सर्षपैरंडजे स्नेले कार्जे कातते लेनके ॥ एतान्येकत्र सं ॥२८॥
योज्य सर्वांगे वातरोगिणः ॥ इति वातव्याधिप्रतीकारः ॥ पाणिपादे नवेकून्योष्ठग्नियातस्तथैव चा जठ

रेघापि शोफं च श्वासकासप्रवर्तते ॥२०॥ अतिसारो भ्रमस्तृष्णा विशेषस्तस्यापि जायते ॥ वातिकं पैत्तिकं शोफं द्व
द्वाल्लसंनाप्रवेत्तु ॥२१॥ मृगारिणाघनकृटकारीकुरटहस्सागजदारुसिंहः ॥ पुनर्नवा शोफमरोषपुंसां वातो
द्ववं श्लेष्मिकं पैत्तिकं च ॥२॥ कवोजरोहीतकरंजविसीअकोद्रवकूस्यास्वयं शु निहंति ॥ कुमारिबाहुलिणेश्च तिकुष्ट
मेरंडपूतना ॥३॥ पुनर्नवापुगंधा च शोफोदरहरो गणः ॥ इति शोफोदरप्रतिकारः ॥ दुष्टा वाताद्यास्तस्य थमि
थ्याहारविहारितः ॥ कुर्वंति पंचधा गुल्मं कोष्ठांतर्ग्रंथिरूपिणं ॥५॥ तस्य पंचविधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभिबस्तिषु
हृन्नाभ्योरंतरं स्थूलः सचलो यदि वाचलः ॥६॥ वृत्तस्तु प्रवृत्तारानस्य गुल्म इति कीर्तितः ॥ स व्यस्तैर्जाय
ते दोषैः समस्तैर्वापि चोच्छ्रितः ॥७॥ पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयः रक्तेन चापरः ॥८॥ उत्गाल्यबाहुल्यपुरीषबंध
त्रिपत्नमासात्रविकूजनानि ॥ आटोपमाध्मानमपक्तिशक्तिरासन्नगुल्मस्य वदंति चिह्नं ॥९॥ अरुचिहृच्छ्रविमू
त्रवातवर्चोविनिग्रह ॥ आनाहश्चोर्ध्ववातत्वं सर्वगुल्मस्य लक्षणं ॥१०॥ अमोदचित्रजवषारव्योषनैथ्या
चस्वजरटग्रथिपाठा ॥ चविकारुणं पचक्रोलं द्वरजो विडंगवारुणी हिंगुकुष्ठपथ्या ॥११॥ निरामे

29

मिमद्वातकं पंचकोलं वचा सिंधुसोवर्चलं तु णीमेषां ॥१२॥ रसोन्हितवा सत्त्विरित्रिघु रग्निमथ्युनर्नवा ॥ क्रूरंजो गुडपल
स्यं कषायो गुल्मनाशनः ॥१३॥ रामठं पंचकोलं च परं चैव लवणानि च ॥ पूतना चाजमोदं च यवकानि हिंगुप
त्रिका ॥१४॥ क्षारत्रयं विडंगं च रसोनं चहिपाटुरं ॥ एतत्समस्तसमा रस्नूहमैरचूर्णं तु कारयेत् ॥१५॥ विडालप
दमात्रं च नस्ये स्यात्तत्काष्ठितः ॥ पंचगुल्मसमयोजा रस्नूले हृद्रोगविद्रधीः ॥१६॥ उष्णोदकेन वा पीतं तत्कूण
सुरसीजले ॥ नाशयेत्पीतमात्रेण तमः सूर्योदये यथा ॥१७॥ इति गुल्मप्रतिकारः ॥ पंचकासास्मृता वातोत्क
फपित्तक्षयाविहात् हृत्याहिपृथिताः सर्वे बलिनस्योत्तरोत्तरं ॥१८॥ स्यान्मासरोहासविलीतवातजोद्रा क्रूस
रोवासकनागरोपं ॥ शृगाससनजागदद्रालधान्यगुडेनं पीडि क्लिन्येद्धकासान् ॥१९॥ दुरालभावासकूस्तुति
स्ट्रुदप्रियाक्रष्ट्यवदारुकं च ॥ कषायमेषां हरते च कासं वातोद्भवं पीतकफोद्भवं च ॥२०॥ श्रायंटरूषाह
रतीहरिद्राः शृंगी च नागरि विश्वजगद्वची ॥ कषायमेषा विनिहंति कासं रक्तोद्भवं श्लेष्मजनातजं च ॥२१॥ इति
कासप्रतिकाः ॥ महारक्तिसामणप चहेतुमेदं स्थूपं च चानिघाते समहाव्याधि श्वासएकोनविंशति ॥२२॥ रेध्रु

॥२१॥

कुलभुनो
काठोतो
लोनतेल
मालको
पावु आर
मताते
धना
नोमी

श्रीयावासककंठीशृंगीरास्नागदेककटूफलादारुदावी ॥ एलाभुकेबोलसवसनागोविमीतपीनासकणोश्वगंधा
॥२३॥ एषां तु चूर्णं दिनसप्तकं च रवं तु लक्केथ्येनचभावितानि ॥ गुडेन चूर्णं गुटिका विदध्यात् श्वासं हरे सप्तविधं च का
सं ॥२४॥ इति श्वासप्रतीकारः ॥ अजाजायमलाहुडांगनीरामहतीतथा ॥ वायुर्कफेनानुगतं पंचहिक्काः करोति हि ॥
२५॥ शृंगीरवच्छषणसिंधजाजीसोवर्चलयंथिककुटकिका ॥ सुखस्फलामेषांफलचूरनीरे हिक्काहरस्याच्चतंतनराणां
॥२६॥ वसंतदूतीकुसुमंपूलं च तिक्ताहरस्याविती धातुक्री च ॥ योगद्वयं क्षौद्रसमन्वितं च हिक्काहरस्यास ततं नराणां
॥२७॥ हीवेरधान्यंपिचुमंदसंहोकृपिछनादेरकनाचपथ्या ॥ कषाय एषां विदधीत सम्यक् कृष्ठदिश्रशालामसकं नि
हंति ॥२८॥ मार्गप्रश्नंगधायवखारहिंगूस्सूर्णं जले नापि हितेनिहंतिचोर्ध ॥ स्पूणायवानिविडवंचकाचहरीतकी युग
गानिशाचशिधू ॥२९॥ एषां तु चूर्णं सजलेन पीतं हिक्काहरस्याच्चतंनराणां ॥ इति छर्दिहिक्काप्रतीकारः ॥ सिंधूत्थकृष्ण
ठीजरिलायवानिहरीतकीजीरकचित्रकं च ॥ सुखस्फलामेषांमराचेन पीतं सिंधूल्यणं चाग्निमुपैतिपुंसां ॥३०॥ एला
नागपिप्पलिमूलकं च सिंधूच्छमोदनचवं यवानि ॥ मृगारिकांचविडकं प्रपथ्यासचूर्णितं चाग्निमुपैतिपुंसां ॥३१॥

नानो
लोध्र
मतात
ना
नानो
लोठा

20

यवानिसैंधवैर्दीप्यानागरं पिप्पलिशिखि ॥ रुचकं चाभयाजाजी चूर्णितं चाग्निदीपनं ॥ ३३ ॥ इति मंदाग्निप्रतीकारः
अथातः संप्रवक्ष्यामि श्वासे वचामृतोपमं ॥ येन सेवितमात्रेण सर्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ ३४ ॥ नेत्रबालान्यथबृहत्यामिरास्व
हृष्टानि क्वाति चितं ॥ बवंवफिटूतवर्हलिंजबुवरउदवर ॥ ३५ ॥ सूतागन्धहरितालीटिंकणं श्रीपर्णी बोधिव्याधिहा ॥ बकु
लंचंपकनातीपरौलीहूहतीढ्ये ॥ ३६ ॥ विषाग्निमयनस्यो नावासवाचेस्त्रचिंत्रणं ॥ बलबलात्रयं निंबु सनपत्री
सुंमीथवः ॥ ३७ ॥ पुनर्नवायुंजतालपोतकपोतिंगंधकामधुकं सारणीयष्टीकुरंटः प्रतिकोरणी ॥ ३८ ॥ वानरी म
कैरीजघाकिरातं वर्दं दारुकं ॥ कुचाः क्राथाः शरस्थे तु डुवीरी हे त्रिपर्णीद्री ॥ ३९ ॥ निर्गुंडी काचमाची चमाकंडोल्लम
दंडिका ॥ मुस्त स्फिस्थषजोदंती करणी कुंजजातकः ॥ ४० ॥ सवहे करलीमकुकदलीमातुलिंगिका ॥ निंबु कुरंट हताजि
कुजयंतीवाद्भ्यासकः ॥ ४१ ॥ अद्रिकर्णीस्थुगेशीशुपवचिंवा दुरालभा ॥ पर्णीद्वयं परेहिंतो रोहिणी सवर्जितुमाः ॥ ४२
रोहिमं कोलिकाबोजीअशोकीत्राशामर्दकः ॥ गंधेष्टिं कुगीरमद्वीचएरंडश्चाल्मलीशिवा ॥ ४३ ॥ उशारणीत्राणप्र ॥ २० ॥
लकंदोरोसमकल्तथा ॥ एतेषां तानप्रपुष्पी वा कषायं निक्षिपेद्भिषक् ॥ ४४ ॥ वारंनिरुध्य सदैव प्रक्षिपेद्धान्यमध्य

तः ॥ सहुसासहद्योगेन उद्धृत्य भिषजोत्तमो ॥ ४५ ॥ तेन प्राशनमात्रेण हतः हीरास मेवजेत् ॥ अर्शोशिरोग्रहणीशो
फंपांडुरोगरोगोदराणि च ॥ ४६ ॥ पंच गुल्मउदावर्त्त शूलं च परिणामजः ॥ मंदाग्नित्वथ मानाहं स्थूले सर्वांगसंभवं
॥ ४७ ॥ नाशयेत्सीत मात्रेण तमः सूर्योदये यथा ॥ बक्रफिकादिकं नाम श्वासे वै चामृतोपमं ॥ ४८ ॥ सुश्रुतेन पुरा वै
प्रपंडितेनात्र भाषितं ॥ ४९ ॥ इति हृयरोगप्रतीकारः ॥ शिरोरोगास्तु जायंते वातपित्तकफास्त्रयः ॥ सन्निपातेन रक्ते
न हृयजः क्षमिजस्तथा ॥ ५० ॥ सूर्यावर्तं हिवेदाभ्यां शंखकेनस्तथैव च ॥ यस्मान्निमित्तं शिरसो रुजश्चापि भवंति
च ॥ ५१ ॥ बर्द्धप्रतापे श्च भवेद्विशेषशिरोभिघातः स च वातकोपात् ॥ यस्यां स्त्रमंगानि वितं तथैव स्तवं शिरोधो
नयते रुरस्या ॥ ५२ ॥ शीते च रात्रौ भवति विशेष शिरोभिघातः स तु पित्तकोपात् ॥ यस्यां समंगानि च तं तथैव शि
रासे वेदयस्यकफो पहिग्धं ॥ ५३ ॥ गुरु प्रदिग्ध स्तमूमवाहिमं वा स्यूनाक्षिकूटं वदनं च यस्य ॥ ५४ ॥ शिरोभिघातः स
कफप्रयोगात् शिरोभिघातस्त्रतये प्रवर्त्ते ॥ सर्वाणि शिरोरूपाणि रुद्रुभवंति ॥ रक्तशिरेपित्त समानि लिंगस्पर्शास
हत्वं शिरसो रुजश्च ॥ ५५ ॥ एरंडकुष्ठ दह्रुघ्नी रंजुकांजीकलेपितः ॥ शिरोपिंजशमं याति मस्तके हतेणमात्रतः ॥ ५६

२५

देवदारु नतं कुष्ठं एरंडं विश्वभेषजं ॥ लेपः कांजिकसंपिष्टो तैलयुक्तो शिरोर्त्तिनुत् ॥५७॥ नसं कांजिकसंपिष्टो देवि
कं देन निश्चितं ॥ श्वेतापराजितामूलं शिरोर्त्तिं नाशयेद्ध्रुवं ॥५८॥ गूढपत्रीपिजयंती च खेदनं शिररोगजित् ॥ श्लेष्मवा
तप्रकोपोत्थे शीर्षशूलं निहंति वै ॥५९॥ इति शिरोरोगप्रतीकारः ॥ समंष्ठदोशीरपटोलमुस्ताहरितकीतिक्तरो
हिणीभिः ॥ यष्ट्याह्वराजद्रुमचंदनेश्च क्वाथो हरेत्याकलजं मुखस्य ॥६०॥ पटोलशुंठि त्रिफला विशालात्रायंतीति
क्ताद्विनिशामृतानां ॥ पीतः कषायो मधुना निहंति मुखस्थितानास्यगदाननेकान् ॥६१॥ जातीकोषणक्षारमुड
चीस्फूर्जनस्मृतिः ॥ पंचकोलगुटैः कार्या कुंगुटिका कंठरोगहृत् ॥६२॥ इति मुखरोगचिकित्सा ॥ निशाद्वयं सैंध
वमाधिवव्याघ्रारद्वयं सर्षपधूमपाठा ॥ छिन्नति कूर्णातिगलोत कंठगंडहरद्वेपद्वयत्रयेपि ॥६३॥ बिंबीवरुंजो व
रणानि दृष्टपलेपेन नूनं हरते वसा च ॥६४॥ कृष्णाशोवरुणेन क्रमालमूलानि लेपतः ॥ बालस्यपिंडिकागंडना
शायत्यति वेगतः ॥६५॥ इति मुखगंडप्रतीकारः ॥ सामुद्रलवणं विप्रजाविडंगरसांजनं चंद्रशंखनाभिः शि
नासुवर्णस्यपूलसमांसंवर्ट्य विकंकुकुटकांडबंडं ॥६६॥ सुष्कानि कारयेद्देते गुटिकास्तदनंजनतात् ॥ तिमिर

पातजं कंडूपटलानि दूरं जयेत् ॥६७॥ मनःशिलातुत्थकलोद्रदार्वीषष्टीधवंरोचनशंखनाभि ॥ रसांजनं मागधिका
द्धपुष्पं नेत्रामयं सर्वं निहंति ॥६८॥ हिंगूरकुटफलकासीससत्वर्जिकाकुटवेद्धसं ॥ दंतोरुजो नयेत्ताश्च वस्त्रपूतदरा
नि धूर्वं ॥६९॥ पुरीकोषणारुपरिशंखगोदंनसैंधवेः ॥ मनःशिलाचंदनेस्तु प्रसूगीश्रीगुरुवारुणी ॥७०॥ समुद्रफेन
पंहांड खपरैःसहंशखविनिः ॥ शिग्रुबीजयुतावर्तिः शुक्रादीन्नाशयेद्धिखेत् ॥७१॥ इति नेत्ररोगप्रतीकारः ॥ हरि
द्राद्वय यष्ट्याह्व सिसिरामृयवेन्हत ॥ शिरोज्वरातिसारघ्नः कषायस्तन्यदोषजित् ॥७२॥ धान्यकं बालकं बिल्वं मुख
स्तुहरीतकी ॥ स्नुकंकदंडबीजानि चूर्णं हंत्यतिसारनुत् ॥७३॥ धात्रीपुष्पं च बिल्वं च जलं लोध्रं च पिप्पली ॥ क
षायो मधुना योज्यो बालानां चातिसारनुत् ॥७४॥ इति बालरोगप्रतीकारः ॥ प्रतिक्का बाधिघातासृहीनामृते: पिका
पलवाताश्च प्रसालेपान्वि दंडपामाथकंडकुष्टनोऽचूर्णं चा ॥७५॥ शिरापुष्पाह्वपानिंबबिल्वचव्याधिव्याघात
कः ॥ पटोलीपाटलीराजीशाल्मलीविश्वकेमिततः ॥७६॥ तुवरकूटकादंतीकरंजोथबिभीतकं ॥ भागरवुरुणपइपे
बोलामथपेयास्त्रिरालकः ॥७७॥ प्रथमेरयामेघर्मसेकोथभोजनं ॥ शालिमंडेन कर्त्तव्यं नाक्लिनिशाविधीयते

रवृंहतेविनाशंतिसर्वेअष्टानिदेहिनां॥चिंतामणिरितिख्यातो योगंच योगवेदिभिः॥७९॥वातज्वरोग्रकुलजकृदु
कोकुडूचीनिंबवासारकाणामथंअसेन रजनीयुग्मएषांकषायः॥पितज्वरे भ्रमवमिबलानीलताकृष्णेर
काशेस्त्रिवास्रपथ्यविटिकापोडषहरणं॥८०॥पलवेयाहिदकुश्मकरंरजो सूर्यपातजेः॥उष्णत्वेयेऽसगोमेचेः स
र्वत्वग्दोषदद्रुजित्॥८१॥श्रुष्मनोटोनिशायुग्मं मूलबीजंचबाकुची॥उद्वर्तनं सगोमूत्रैः सर्वत्वग्दद्रुदोषजित्
॥८२॥रसाहारे निशायुग्मं गंधकं मूलबीजकं॥तक्रेणोद्वर्तनं पुंसांसिध्माघ्नंस्याल्लेपतः॥८३॥सोमराजीष
त्रारपीतहामलमेवच॥अर्कक्षीरविलेपाश्चकटुदद्रुश्चनाशयेत्॥८४॥इतिकुष्ठसिध्मादद्रुकंडूचतीकारः॥ज
बंगंद्राडिमंसारंभद्रमुस्ताकणानमं॥चूर्णितंमधुसंयुक्तंकंठरोगहृपापहं॥८५॥उशीरंवाकुकैथछीवंतांहि
धान्यकोत्पलं॥कषायंशोषनाशार्थंप्रातःपीतेनजयेत्॥८६॥इतिकृष्णाहृतीकारः॥जम्बाम्रपत्रवत्कलानांसम ॥२२
संकपित्थवर्पासफलेनचसांडं॥रत्वासतत्रामधुनाविमिश्रंश्वावायंहंतदवृंदतितज्ञाः॥८७॥कृष्णाकटकवि
श्वावंतुपटहंवसाधितं॥हंतिकर्णाषहंतेलजातीपत्ररसोमधु॥८८॥तीव्रशूलेसशोचेचकर्णेरवाहिनिर्कर्णिका

चक्षिमूत्रंक्षिपेत्रशांतमैसेंधवेनसमन्वितं॥८९॥रसोनेवार्कनिर्यासस्तुहितिनिर्यासरामठं॥कालतैलसमंचूर्णति
मूलंकर्णशूलहृत्॥९०॥कर्णरोगः॥अथातःसंप्रवक्ष्यामिनाडिकाज्ञानमुत्तमं॥येनविज्ञानमात्रेणज्ञायतेदे
हिनांगदः॥९१॥अंगुष्ठकंठसंस्थातुविशेषेणवहतियावत्कुधासानाडीतिविज्ञेयाप्रवीचार्यैसमाख्याता॥९२
प्रातःश्लेष्मवतीनाडीमध्याह्नेचापिपैत्तिकी॥अपराह्नेवातकीस्यात्पुनःपित्तंनिशार्द्धके॥९३॥मंदंलघ्वीस्थि
राचोष्णानाडीस्याद्वातगामिनी॥भूताचसरलातेतरलाशीघ्रपित्तज्वरेभवेत्॥९४॥राजहंसमानाडीपारापत
रूपोतयोः॥कुक्कुटस्यगतिंहितेधमनीकफसंगिनी॥९५॥यातुतिक्तिकास्थिरातंतुयोचेषानाभिवाहिनि॥याच
सूक्ष्माचवक्राचतामनसाध्यांविदुर्बुधाः॥९६॥वाताद्वक्रगतानाडीचपलापित्तवाहिनी॥स्थिराश्लेष्मवतीज्ञेया
सर्वलिंगेपुसर्वदा॥९७॥वरपणात्स्यात्प्रवक्ष्येगुल्मापिडितानतः॥उष्णावेगवहाचेहनाडीवेगज्वरस्यच॥९८॥
प्रतिसीतासवेगाचहृतेवैत्रिशिरोधरा॥ठस्मनाडीवपुःसीतामाचेष्टतगीतज्वरे॥९९॥दिनेदिनेशनैर्मंदाशी
शीताचवपुपासह॥नाडिकाप्रत्ययसाध्यमदमंदतरज्वरः॥४००॥सर्वैजंतुकादिगतिंवदंतिनाडींभजेनेन॥

22

पित्तेन काकलावकमंडूकगतिं विदुःसुधियः । मंडूकचिटकाकानां गतिं धत्ते कफे सह ॥ ३ ॥ खंजनः कारूलावानां
पैत्तिके गतिमावहेत् । काष्ठकार्यश्च ब्राह्मणीव चतुर्गतिसमंचित ॥ ४ ॥ सन्निपाते ध्रुवं नाडी शीघ्रविघा विशारदैः
मलशतानां मध्यात्तु रथिकाविंशतिस्मृता ॥ ५ ॥ तासां मध्ये कुपरीक्षणीया दक्षिणा चरणार्विन्यस्ता ॥ ६ ॥ नाभि
रधः प्रसृतयो द्वाभ्यां त्वधस्ताद्द्वे ऽधोगसप्रसृतयो द्वात हृदेवा हृद्देशोरे प्रति तते प्रसृते च तिर्यक् सुकाः
त्रुमिरिति विंशती यन्त्र कायः ॥ ७ ॥ सो केवा तत कफ नष्टं पित्तं वहति दारुणं ॥ चित्रश्राव विजानीयात्तनाडिका वदित
ध्रुवं ॥ ८ ॥ नाडीपरीक्षा ॥ सरस्वतीनन्तु वरप्रसादात् चिकित्सितं तत्तु उदाहृतं मया ॥ नानाप्रकाराणि सुमेरु ना
निसुवोपमानानि मुनिक्षितानि ॥ ९ ॥ श्रुत्वादिकन्या स्वागतास्यारकूनं नवयोहृताम्ये पजासाहसपत्रधृतो यया
गदविकारा लोक मध्ये तु ये रोगा वायुगा विनिसृता । सापृतचमया प्रोक्ता लोकानां हितकाम्यया ॥ सुर ॥२२
तो ह्यानि सदृशानि ये ॥ स्मिन्नरा स्वस्थ्यहं ॥ ज्ञाता तिन्त्रीणि न वेत्ति साधिकानां कृतामया ॥ धन्वन्तरि काशी रा
ज दिवोदासस्य चाग्निना ॥ सप्रसूताय नमस्तुभ्यं स्मारे द्वे वजे हर्मणि ॥ १० ॥ ॥ इति राजवैद्य धरणा
हतो योगदीविकात्समाप्ता ॥ ॥ सं ७२६ पौष वदि १२ तो मेलि रिवि ता चेय ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

KKSU LIBRARY
RAMTEK
441 106
M1191
Dist. Nagpur

```
[OrderDescription]
,CREATED=22.10.20 15:39
,TRANSFERRED=2020/10/22 at 15:43:03
,PAGES=24
,TYPE=STD
,NAME=S0004413
,Book Name=M-1191-YOGDIPIKA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
```

```
FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,
```